

Секція 5. ЕВОЛЮЦІЯ ФОРТИФІКАЦІЇ XIX-XX СТ

Олена Дацюк,
науковий співробітник
НІАМ «Київська фортеця»

МОСТИ КИЇВСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

У цій статті мова йтиме про мости, які знаходились у Старій Печерській та Новій Печерській фортецях. Спочатку буде описано влаштування мостів та воріт Старої Печерської фортеці та, відповідно до фортифікаційної еволюції Києва, викликаної різними чинниками, будівництво та перебудова мостів Нової Печерської фортеці. Також буде представлено види та механізми мостів.

Ключові слова: *Стара Печерська фортеця, міст, ворота, сортія, Нова Печерська фортеця.*

У зв'язку з загрозою вторгнення шведської армії в Україну, Петро I наказав будувати земляну бастионну фортецю на Печерській горі, навколо застарілих укріплень. Автором проекту був сам імператор, нагляд за будівництвом був доручений гетьману І. Мазепі та полковнику Гейсену. Підготовка до оборони Києва була покладена на Д. М. Голіцина, також він був обраний воєводою Київським. Серед всіх фортифікаційних робіт наказано було бути в готовності проти неприятеля та підготувати мости на Дніпрі. На плані 1706 р. зображений тет-де-пон¹ для захисту наплавного мосту [9].

В анштальті про утримання фортець Російської імперії за 1725 рік повідомлялося, що в Києво-Печерській фортеці знаходиться 8 больверків, 2 рavelіни, що навпроти куртини з 3 городовими та 3 палісадними воротами, з 5 поздовжніми та підйомними мостами [4, с. 9].

Потрапити на територію Печерської фортеці зі сторони Старого Києва можна було через Київські головні (рис. 1) та Київські рavelіні ворота, а зі сторони Василькова – через Васильківські головні (рис. 2) та Васильківські рavelіні ворота (рис. 3). Наводницька дорога з Лівобережжя виходила на Нижні та верхні Московські ворота, розміщені у валу ближнього ретраншементу [9].

Ворота в Києво-Печерській цитаделі влаштовували по середині куртини, для їхнього захисту з флангів ближніх бастионів. Ширина воріт складала 9-10 футів. Такі ворота називали явними, а існували ще й потайні – сортії. Їх будівництву приділяли велику увагу. Сортії були вузькими, проходили через вал з міста до зовнішніх споруд, не відкриваючи себе противнику. Також через них можна було потрапити на теналь. Ширина сортії дозволяла провезти через неї гармату. У цитаделі з 1777 р. по 1786 р. всі дерев'яні сортії перебудували в кам'яні або зводили нові. Потайних воріт в цитаделі нараховувалось шість, а явних – п'ять [9].

Київські ворота знаходились у куртині з теналью між Спаським та Петровським бастионами, попереду куртини Київський рavelін, у правому фасі якого Київські рavelіні ворота. Біля Київських головних та рavelіних воріт знаходилось по одному мосту [7, с. 97]. Київський головний міст спирався на 15 дерев'яних опор, рavelіний на 4, опори обох мостів з підкосами [2].

Васильківські ворота знаходились у куртині з теналью, між Успенським та Кавалерським бастионами. Перед куртиною Васильківський рavelін. Під валом правого фасу рavelіну Васильківські рavelіні ворота. Біля головних Васильківських та рavelіних воріт розташовувалось по одному посту [7, с. 97]. Головний Васильківський міст спирався на 15 дерев'яних опор, рavelіний на 6, опори обох мостів з підкосами [2].

Верхні Московські ворота під валом куртини, що між Олексіївським та Семенівським бастионами. Від Верхніх московських воріт йшов міст. Від мосту простягалась дорога до Нижніх Московських воріт, біля яких міст відсутній [7, с. 97].

Ворота являли собою дерев'яні склепінчасті тунелі, влаштовані в земляних валах. Архітектурні форми кам'яних воріт були характерними для стилів бароко та відрізнялись багатим оздобленням. Їх прикрашали

1 Тет-де-пон – передмостове оборонне укріплення; позиція, обладнана для прикриття переправи через міст.

фронтона, багатопрофільні розвинені карнизи, пілястри та інші декоративні елементи. Фасади Нижніх Московських воріт були вирішені більш суворо, в стилі класицизму [6]. Спочатку ворота були дерев'яними. Першими на кам'яні були замінені Київські ворота. Вони зафіксовані на плані 1745 р., складеного Дебоскетом. Двоє інших воріт – Васильківські та П'ятницькі – у цей час все ще залишались дерев'яними [9, с. 57].

Перед воротам знаходились дерев'яні мости через кріпосні рови, які складались з нерухомих та підйомних частин [2]. Нерухома частина розбиралась тільки на час ремонту або нападу ворога. Будували мости на дерев'яних палях. На верхні кінці паль укладали поперечні бруски, на котрі зверху клали палі по довжині мосту, на них у свою чергу настиляли дошки. По обох сторонах проїзної частини мосту для пішоходів були влаштовані тротуари [6]. Всі мости цитаделі були з однаковою підйомною конструкцією – коромисло з противагою [2].

Наступні значні фортифікаційні роботи проводились перед війною з Наполеоном. У Києво-Печерській цитаделі дерев'яні сортії, які прийшли в непридатність, замінили на кам'яні. Навіть після того як наполеонівська армія покинула територію Російської імперії в 1812 р., фортифікаційні роботи продовжувались. Так, 26 січня 1813 р. К. І. Опперман у «Короткому описі прийнятих оборонних заходів по нинішньому Західному кордону імперії» повідомляв, що Києво-Печерська фортеця замкнута зі сторони ріки, виправлена у всіх частинах, озброєна, підведені контрміни та влаштовані від бомб бліндажі. На Звіринецькій горі, що височіє над Печерською фортецею, збудовано укріплення і долина між ним та фортецею зайнята редутами та батареями; також для безпеки дніпровського мосту побудований тимчасовий тет-де-пон [9]. Дніпровський міст також був тимчасовий, наплавний. Наплавний міст будується на плотках, судах або плашкоутах¹, понтонах, а іноді для тимчасової переправи під час воєнних дій – на бочках або надутих повітрях бурдюках. Вибір системи, розташування та розмір мостів визначався відповідно до ширини та глибини ріки, швидкості течії та об'єму води, форми берегів та ін. Розташовували як правило, перпендикулярно до перетину річки [8].

Наступні роботи на Звіринецькому укріпленні показані на плані проведених робіт за 1821 рік. На плані показаний міст, він йде від куртини, що між Видубицьким та Великим бастионами через рavelін, повертає до люнету та веде з укріплення. На профілі показано, що на виході з укріплення висота мосту знижується та переходить в дорогу [4]. Коли міст знесли – невідомо. Під час будівництва Головної Київської фортеці, Звіринецьке укріплення вже не враховувалось.

Що ж до будівництва постійних мостів, то вперше в Києві постійний міст споруджений лише у 1848-1853 роки за проектом і під керівництвом англійського інженера Чарльза де Віньоля, затверджений проект ланцюгового мосту був особисто Миколою І, на честь якого згодом отримав свою назву. Металеві конструкції ланцюгового мосту були виготовлені в Англії. Міст був довжиною 776 м і шириною 16 м, шестипролітний та мав п'ять опор.

9 червня 1920 року перший від правого берега проліт мосту був підірваний за наказом генерала Е. Ридз-Смігли відступаючими польськими військами. Розрив ланцюгів в місці вибуху спричинив за собою руйнування всього мосту. Протягом декількох років після цього сполучення з лівим берегом йшло через тимчасовий дерев'яний міст. У 1921 році залишки ланцюгів моста були підірвані, щоб не заважати навігації [10].

Що ж до мостів Нової Печерської фортеці, то спочатку звернемося до історії будівництва самої фортеці. Нова Печерська фортеця, збудована в середині XIX ст. за наказом Миколи І, складалась з Києво-Печерської цитаделі, новозбудованих Васильківського та Госпітального укріплень. Головним в'їздом до фортеці слугувала Микільська брама, яка складалась з двухарочного проїзду, розташована по центру казарми, що «на Перешийку». Збудовано у 1846-1850 рр. за проектом архітектора Таманського на вузькому перешийку, що відділяв Кловський яр від крутого схилу Дніпра, звідси казарма і отримала свою назву. Проїзд на територію фортеці був оздоблений колонами з бронзовими капітелями коринфського ордеру. Металева обшивка воріт була оздоблена литтям із зображенням лев'ячих масок, а перед пілонами воріт стояли художнього лиття ліхтарі. Перед в'їзними воротами знаходилось два дерев'яні мости насувної конструкції [9].

Механізм пересування мосту – лебідка, розміщувався з однієї сторони і приводився в рух однією або двома особами. Опори мосту – стійки з підкосами [5].

Васильківське укріплення складалось з редюїту №1, башт №2, 3, земляного валу тенального абрису, сухого рову із земляним ескарпом і контрескарпом, прикритого рavelіном одноповерхового капоніру. По дну рову проходила окрема ескарпова оборонна стіна арочної конструкції. На плані укріплення показані три постійні мости. В оборонній стіні, що з'єднує редюїт №1 з баштою №2 зображена арка проїзду, від неї через рів перекинутий дерев'яний міст. Так само розташований міст в оборонній стіні, що з'єднує

¹ Плашкоут – широке плоске мілке судно, яке використовують для перевезення важких вантажів по річках, а також для настилу по ним тимчасових мостів.

редюїт №1 з баштою №3. На профілі по лінії №2 мостів видно, що середня частина мосту спирається на опору, а два кінці на земляні насипи. Третій міст слугував проїздом на подвір'я редюїту. На профілі по лінії №1 видно, що міст довший за два попередні, має дві опори, а два кінці спираються на земляні насипи. Ще два місточки через рів знаходяться навпроти арки в оборонній стіні, що з'єднує капонір з ескарповою стіною [1]. Вони зовсім невеликі, оскільки на плані їх профіль не винесений.

Далі розглянемо мости Госпітального укріплення. Дане укріплення розташоване на Черепановій горі. Період його будівництва – 1836-1851 рр. Складалось з військового шпиталю, оборонних стін, валів, ровів, п'яти капонірів, Північної напівбашти та Північних воріт [9]. Укріплення поділялось на два фронти – Північний, Горжевий, та полігони – I, II, III.

З північної сторони в головному валу знаходились так звані Північні ворота – проїзд в'їзної брами. До Північної брами вів дерев'яний міст, що складався з трьох прольотів. Міст опускався на дах центрального капоніру. Ширина мосту відповідала ширині в'їзної арки північної брами. Прогін мосту, що перед брамою був рухомим і при необхідності міг бути прибраним в середину проїзду брами. Для цього були влаштовані рельсові бруси, по яких пересувався рухомий прогін мосту [3].

На кресленнях планів 1843 р. видно, що частина проїзду, яка приймає насувну частину мосту, горизонтальна, а та, що веде далі в середину укріплення, має активний підйом.

Об'єкти північного в'їзного вузла (північна брама, центральний капонір, міст) були збудовані у 1843 році [3].

У середині ХХ століття замість деревинного мосту з'явився залізобетонний. Ширина його проїзної частини також дорівнювала ширині в'їзної арки.

Також у Госпітальному укріпленні мости показані на плані біля капонірів I, II, та III полігонів. Всі три побудовані за єдиним проектом. В оборонних стінах, що примикали з однієї сторони до горжі капоніра, а з іншої до ескарпової стіни, один навпроти одного були розташовані дві арки. Таким чином перед капоніром з'явився внутрішній двір (або редюїт) (рис. 4). Арки під час оборонного стану зачинялись підйомними мостами, у мирний час мости опускали, щоб вони перекривали рів для проходу. Опускали та підіймали капонірні мости за допомогою канатів чи ланцюгів, біля арок, вгорі збереглися характерні отвори.

У горжевій частині Госпітального укріплення знаходився військовий шпиталь, що в плані мав П-подібну форму. Із зовні укріплення, вздовж оборонної стіни йшов рів, у горжі розташовувались три проїзди. У центрі фасаду проїзд, який розташовувався на першому поверсі шпиталю. Перед цим проїздом знаходився перекинутий через рів дерев'яний постійний міст. Ще два місточки через рів знаходились в лівому та правому крилі горжевого фронту, вони також були дерев'яні, постійні, спирались на три опори [3]. З плану 1912 року видно, що вони збережені, проіснували до моменту засипки рову, точних даних коли це сталося немає.

Отже, всі мости фортеці будували лише з дерева. Мости цитаделі після будівництва Нової Печерської фортеці з підйомних за принципом підйому лебідка стали нерухомими. Міст Микільської брами з рухомою частиною за принципом підйому – лебідка. П'ять мостів Васильківського укріплення – нерухомі. У Госпітальному укріпленні один міст насувної конструкції, три горжевих та шість капонірних – нерухомі. Нажаль, даних до якого року зберігався той чи інший фортечний міст немає, можна сказати лише приблизний період.

Список використаних джерел та літератури

1. РГВИА, ф. 349, оп. 18, спр. 3197
2. ЦДІАК України, ф. 1434, оп. 1, спр. 6, арк. 6.
3. ЦДІАК України, ф. 1434, оп. 1, спр. 10, арк. 11, 54.
4. ЦДІАК України, ф. 1434, оп. 1, спр. 11, арк. 48.
5. ЦДІАК України, ф. 1434, оп. 1, спр. 41, арк. 30.
6. ЦДІАК України, ф. 1434, оп. 1, спр. 64, арк. 5, 8, 16.
7. Беличко Ю. В. Київ в образотворчому мистецтві ХІІ-ХХ ст. / Ю. В. Беличко, В. П. Подгора. – К.: Мистецтво, 1982. – 336 с.
8. Брокгауз Ф. А. Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб, 1897. – 480 с.
9. Ситкарева О. В. Киевская крепость / О. В. Ситкарева. – К.: Национальный Киево-Печерский историко-культурный заповедник, 1997. – 195 с.
10. Цепной мост (Николаевский, им. Евгении Бош) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: www.oldkiev.ho.ua/mosty/cepnoy/cepnoy.html.

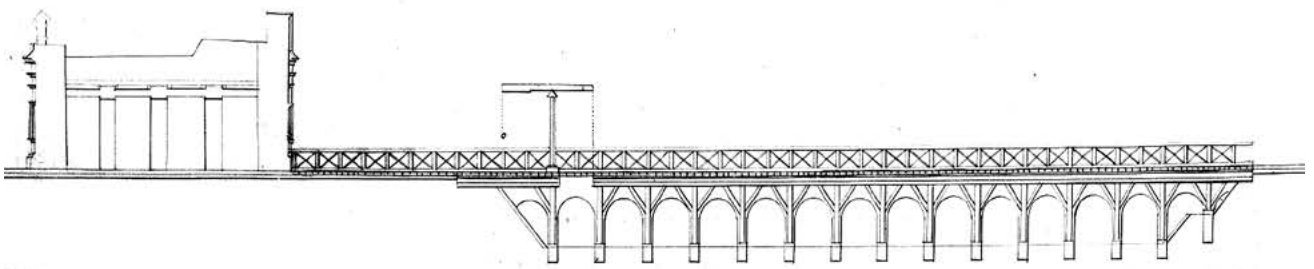

Рис. 1. Київський головний міст Печерської фортеці.

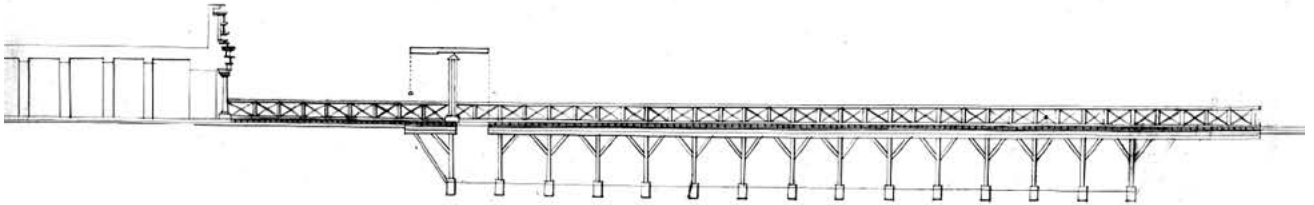

Рис. 2. Васильківський головний міст Печерської фортеці

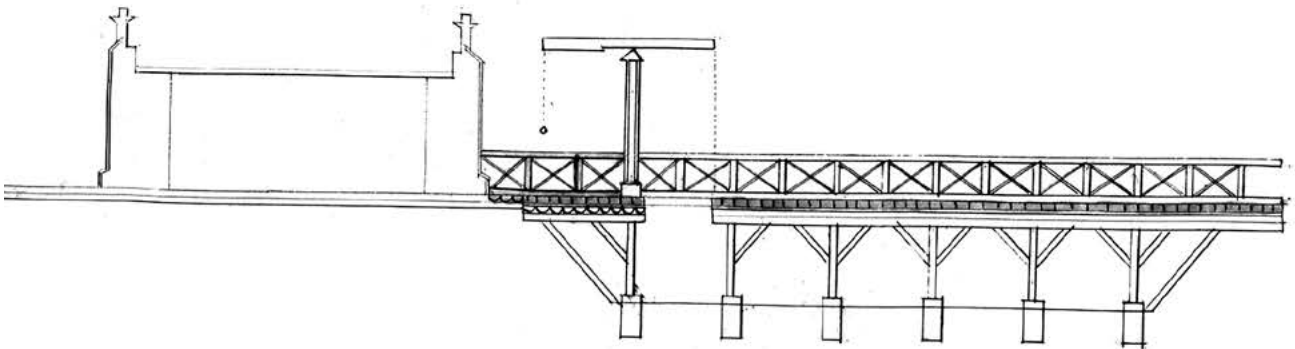

Рис. 3. Васильківський рavelіний міст Печерської фортеці

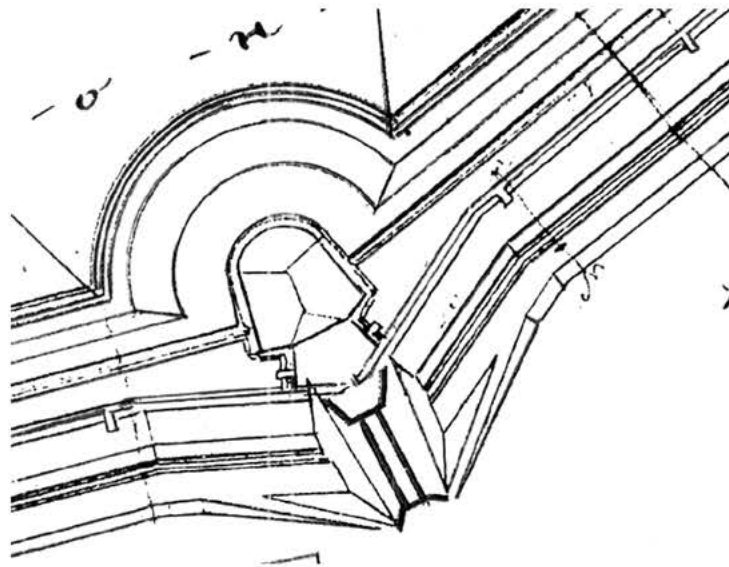

Рис. 4. План капоніру II полігону